

Duygusal ve Cinsel Kıskançlık Açısından Temel Cinsiyet Farklılıkları: Evrimsel Yaklaşım ve Süregelen Tartışmalar

Dr. H. Andaç DEMİRTAŞ MADRAN¹

Özet / Abstract

Kıskançlık, uzun yıllardır özellikle sosyal psikoloji, klinik psikoloji, psikiyatri ve antropoloji alanında çalışan bilim adamlarını yakından ilgilendiren bir konu olmuştur.

Kıskançlıkla ilgili araştırmaların büyük çoğunluğunun kıskançlık düzeyi açısından herhangi bir cinsiyet farklılığı olup olmadığına odaklandığı görülmektedir. "Kadınların mı erkeklerin mi daha kıskanç" olduğu sorusu birçok araştırmacının kafasını meşgul etmiştir. Birçok araştırma sonucu bu yönde bir farklılık olmadığını gösterirken çoğu araştırma kadınlarla erkeklerin duygusal ve cinsel kıskançlık açısından farklılaştıklarını göstermektedir.

Evrım Kuramı'na göre kıskançlık duygusal ve cinsel kıskançlık olmak üzere ikiye ayrılır. Cinsel kıskançlık, bireyin eşinin bir başkasıyla cinsel beraberlik yaşadığını bilmesi ya da bundan şüphelenmesi sonucunda yaşanan, duygusal kıskançlık, bireyin eşinin bir başkasına duygusal olarak bağlandığını bilmesi ya da bundan şüphelenmesi durumunda ortaya çıkan kıskançlık türüdür. Evrim kuramcıları, kadınların duygusal, erkeklerinse cinsel aldatılma durumunda daha çok kıskançlık duydukları varsayımını ortaya atmışlar ve bunu sınamak için de birçok araştırma yürütmüşlerdir. Anababasal yatırım modeline dayandırdıkları bu hipotezle yola çıkılarak gerçekleştirilen birçok araştırmada da bu hipotez doğrulanmıştır.

Bu çalışmada, öncelikle kısaca cinsel ve duygusal kıskançlık tanımlanacaktır. Ardından da evrim kuramcılarının temel açıklamaları doğrultusunda sözü edilen cinsel farklılık üzerinde durulacaktır. Son olarak da sözü edilen araştırma bulguları ele alınacak ve evrimsel yaklaşımın bu yöndeki açıklamalarına getirilen eleştirilere yer verilecektir.

Anahtar Sözcükler: Kıskançlık, cinsiyet farklılıkları, evrim kuramı, anababasal yatırım modeli

SUMMARY: Sex Differences in Sexual Versus Emotional Jealousy: Evolutionary Approach and Recent Discussions

Sex differences in jealousy have been reported widely in the social psychological, clinical psychological, psychiatric, and anthropological literature.

Many of the studies conducted on jealousy have focused on the sex differences in the level of reported jealousy. Most research has reported that there is no difference between men and women regarding the level of reported jealousy, but there are some sex differences between sexual and emotional jealousy.

Evolutionary psychologists divide jealousy into 2 dimensions based on their observations and empirical research findings: Sexual jealousy and emotional jealousy. Sexual jealousy is knowing or suspecting that one's partners has had sexual relationship with a third person, whereas emotional jealousy is triggered by partner's emotional involvement with and/or love for another person. The parental investment model, which extended Darwin's explanations of sexual selection, provides a useful theoretical framework for studying sexual and emotional jealousy. According to this model sexual selection is driven by differential parental investment by men and women; men should experience more sexual jealousy than women and women should experience more emotional jealousy than men. Considerable research has focused on testing this hypothesis and, with a few exceptions, the results are generally consistent with the evolutionary account.

In this study, firstly, a brief definition of the sexual and emotional jealousy will be given. Then, sex differences in sexual and emotional jealousy will be explained according to the evolutionary theory. Finally, the results of empirical studies and critiques of the evolutionary model will be given.

Key Words: Jealousy, sex differences, evolution theory, parental investment model

Geliş Tarihi: 17.07.2007 – Kabul Tarihi: 23.07.2007

¹Psik. Yrd. Doç., Başkent Ü İletişim Fak., Ankara.
Dr. H. Andaç Demirtaş-Madran, e-posta: andac@baskent.edu.tr

GİRİŞ

Yakın ilişkilerde kıskançlık, özellikle 1980’li yılların ortalarında klinik psikoloji, psikiyatri ve sosyal psikoloji alanlarında en çok ele alınan konulardan biri olmaya başlamıştır (Buunk 1981, Guerrero ve Eloy 1992). Son yıllarda Türkiye’de de kıskançlığın bir dizi bireysel, ilişkisel ve durumsal değişkenle ilişkisini ele alan çalışmalar (Demirtaş 2004, Demirtaş ve Dönmez 2006, Karakurt 2001, Öner 2001) yürütülmeye başlanmıştır.

Kıskançlık üzerine birçok farklı tanım yapılmıştır. Pines’a (1998) göre kıskançlık, “önemsenen bir ilişkinin yitirilmesine ya da bozulmasına yol açabilecek bir tehlikenin algılanması sonucunda verilen karmaşık bir tepki”dir. DeSteno ve Salovey (1996) kıskançlığı “değer verilen biriyle kurulmuş olan ilişkinin gerçekten bozulması ya da tehlikeye girmesiyle artan, öfke, mutsuzluk ve korku duygularıyla kendini gösteren sapkın bir duygu durumu” şeklinde tanımlarlar. Bir diğer tanıma göre kıskançlık “bir rakibin varlığı nedeniyle yaşanan ilişki kaybı ya da ilişkinin kaybedilmesine yönelik bir tehdit sonucu yaşanan olumsuz duygu durumu”dur (Mathes ve Severa 1981).

Bugüne dek yürütülmüş olan çalışmalara bakıldığında, kıskançlıkla ilişkisi en çok sorgulanan değişkenlerden birinin cinsiyet olduğu göze çarpmaktadır (Hansen 1982, Hansen 1985, Mathes ve Severa 1981, Peretti ve Pudowski 1997, Pines ve Aronson 1983, White 1981). Bu araştırmalardan elde edilen bulguların çoğu, kadınlarla erkeklerin eşit düzeyde kıskançlık belirttiklerini göstermektedir (Demirtaş ve Dönmez 2006, Hupka 1981, Pines ve Aronson 1983, White 1981).

Kadınların mı erkeklerin mi daha yüksek düzeyde kıskanç oldukları tartışmaları bir yana, özellikle çağdaş evrim kuramcılarının önemle üzerinde durdukları bir başka konu da “her iki cinsi kıskançlığa iten etmenlerin neler olduğu”dur. Acaba kadınlarla erkekler aynı şeyleri mi kıskanmaktadır? Duygusal ve cinsel kıskançlık açısından kadınlarla erkekler arasında farklılıklar gözlenmektedir?

Bu çalışmada, yukarıda yer verilen sorulara yanıt bulmak amacıyla gerçekleştirilmiş olan görgül araştırma sonuçlarından söz edilmesi, bu sonuçların evrim kuramcılarının getirdiği çarpıcı açıklamalar doğrultusunda tartışılması, bunun yanında, farklı yaklaşımların bu açıklamalara yönelik eleştirilerine kısaca değinilmesi amaçlanmaktadır. Bu amaçla, öncelikle duygusal ve cinsel kıskançlığa ilişkin kısa bir tanımlama yapılacaktır. Ardından evrim kuramının konuyla ilgili açıklamaları ele alınacak, ilgili araştırma bulgularına ve son olarak da bu bakış açısına getirilen eleştirilere yer verilecektir.

Bu gözden geçirme yazısında ilgili araştırma bulgularına ve kuramsal tartışmalara erişmek amacıyla “kıskançlık, romantik kıskançlık, cinsel kıskançlık, yakın ilişkiler” anahtar sözcükleri kullanılarak, Web of Science, Medline, PsycINFO, Proquest veri tabanları yardımıyla 1980 yılı Ocak ayından 2007 yılı Mart ayına dek yayımlanmış olan kaynaklar taranmıştır. Ayrıca, temel başvuru kaynaklarına ulaşmak için Ankara’da yer alan üniversite kütüphanelerinde ve Türkiye’de gerçekleştirilmiş tez çalışmaları için de Yükseköğretim Kurulu Tez Merkezi’nde tarama gerçekleştirilmiştir.

Duygusal kıskançlık/cinsel kıskançlık

Tanımlama

Kıskançlığın en önemli belirleyicilerinden birisinin “durumsal değişkenler” olduğu gerçeğinden yola çıkılarak yapılan bir sınıflandırmaya göre kıskançlık ikiye ayrılır; duygusal ve cinsel kıskançlık.

Cinsel kıskançlık, bireyin eşinin bir başkasıyla cinsel beraberlik yaşadığını bilmesi ya da bundan şüphelenmesi sonucunda yaşanan kıskançlıktır. Duygusal kıskançlıksa, bireyin eşinin bir başkasına duygusal olarak bağlandığını bilmesi ya da bundan şüphelenmesi durumunda ortaya çıkan kıskançlık türüdür (Harvey ve ark. 2004).

Duygusal ve cinsel kıskançlığın tetikleyicileri

Shackelford ve Buss, 1997 yılında gerçekleştirdikleri bir araştırma sonucunda, cinsel ve duygusal kıskançlığı tetikleyen belirli davranışlar olduğunu ortaya koymuşlardır. Cinsel kıskançlığı tetikleyen, yani, eşin bir başkasıyla cinsel beraberlik yaşadığını açığa çıkaran ya da bu yönde bir kuşku doğmasına yol açan davranışlar şu şekilde sıralanabilir;

- (1) Çiftin cinsel yaşamının “özel”liğine aykırı olan bazı fiziksel işaretler (örn. eşin bir başkasıyla fiziksel yakınlığa girdiğine işaret eden bir koku).
- (2) Cinsel aldatmayı açığa vurma (örn. eşin bir başkasıyla cinsel beraberlik yaşadığını itiraf etmesi).
- (3) Cinsel yaşamın alışılmış sıklığının ve biçiminin değişmesi (örn. eşin farklı cinsel deneyimler teklif etmesi).
- (4) Artan cinsel ilgi ve duyguların abartılı bir şekilde açığa vurulması (örn. eşin daha sık cinsellikten konuşması, her zamankinden daha sık sevgisini dile getirmesi).
- (5) Cinsel isteksizlik ve sıkılma (örn. eşin her zamankinden daha az cinsel yakınlığa başlatması).

Shackelford ve Buss (1997) aynı araştırma sonucunda, duygusal kıskançlığı tetikleyen 7 davranış belirlemiştir. Bunlardan aşağıda sıralanan ilk üçü “ilişkisel yakınlığın azaldığı”na ve geriye kalan dördü de “eşin iletişimsel özelliklerinin değiştiği”ne işaret etmektedir:

(1) İlişkisel doyumsuzluk ve aşkın yitimi (örn. eşin başkalarıyla da görüşmek istediğini belirtmesi).

(2) Duygusal ihmal (örn. eşin özel günleri unutması ve sevgisini dile getirmemeye başlaması).

(3) Beraber zaman geçirmede isteksizlik (örn. arkadaş toplantılarına eşini davet etmemeye başlama).

(4) Pasif reddetme ve düşüncesizce davranışlar sergilemeye başlama (örn. kaba davranışlar sergileme, daha az sevgi-saygı gösterme).

(5) Öfkeli, eleştiriye dayalı ve sorgulayıcı iletişime girme (örn. eşin sık sık yıkıcı eleştirilerde bulunması ve tartışma çıkarmaya çabalaması).

(6) Belirli bir birey hakkında konuşmaktan kaçınma (eş ile o kişi arasında bir ilişki olduğu kuşkusuna yol açtığı belirtiliyor).

(7) Suçlu ve kaygılı bir iletişim tarzı benimseme (örn. aşırı gergin davranma ya da çok hoşgörülü ve affedici davranma).

Shackelford ve Buss (1997), ayrıca, her iki kıskançlık türünü de tetikleyen iki davranış türünden söz ederler; “kayıtsız (apathetic) iletişim” ve “üçüncü bir kişiyle kurulan iletişime işaret eden davranışlar”. Kayıtsız iletişimde, eş ilişkiye kayıtsız kalmakta, duygusal ve cinsel anlamda eşinden uzaklaşmaktadır. Bunun yanında, eşin üçüncü bir kişiyle anılması ya da bireye bir başkasının adıyla hitap etmesi gibi durumlar da her iki tür aldatmaya tetiklemektedir.

Evrimsel kuramı ve duygusal/cinsel kıskançlık

Kıskançlık çoğunlukla olumsuz bir duygu durumu olarak değerlendirilen ve patolojik boyutu vurgulanan bir olgudur. Evrim kuramcılarının kıskançlığa bakışı ise bu genel yaklaşımdan oldukça farklıdır. Onlara göre kıskançlık, insanoğlunun geçmişinden bugüne taşınan işlevsel, normal ve karmaşık bir olgudur (Harvey ve ark. 2004). Bu yaklaşıma göre milyonlarca yıl öncesinde de var olduğu belirtilen ve insanın yaşamsal uyumuna hizmet eden bir duygu olarak görülen kıskançlık, aldatılma ve terk edilme-ye karşı bir savunma olarak ortaya çıkmıştır (Buss 2000).

Konu duygusal ve cinsel kıskançlık olduğunda birçok çalışmada evrimsel yaklaşımın temel alındığı görülmek-

tedir. Evrimsel yaklaşım, bilindiği gibi, insan davranışını biyolojik yaşam döngüsüne ilişkin temel görüşlere dayanarak açıklayan ve yaygın kabul gören bir yaklaşımdır (Buss 1995).

Darwin, evrim kuramında “cinsel farklılıkların evrimi”ne ilişkin önemli açıklamalara yer vermiş, kıskançlıkla ilgili görüşlerini daha çok cinsel farklılıklarla ilgili açıklamalarına dayandırmıştır. Ona göre, kıskançlığın kökeninde evrimsel nedenler yatmaktadır. Çünkü kıskançlık ilişkiyi koruma amacına hizmet eden bir içgüdüdür (Kenrick ve Trost 1997). Kıskançlıkla ilgili duygu ve davranışlar, çiftlerin ilişkilerini sürdürmelerini, üremelerini, çocuklarını büyütme ve dolayısıyla da genlerini kop-alayarak soylarını sürdürmelerini sağlamaktadır.

Darwin'den sonra, evrimle duygular ve davranışlar arasındaki ilişki çağdaş evrimsel kuramcılar tarafından da işlenmeye devam etmiştir (Buunk ve ark. 1996, Buss 1994). Darwin, hem insanlarda hem de hayvanlarda süregelen, korku, üzüntü, mutsuzluk, öfke gibi evrensel duygular üzerine önemli gözlemler yürütmüş ve doğal ayıklanma kuramını bu konulara uyarlamıştır. Ona göre, duygu durumunu açığa vurma ve diğerlerinin duygularını anlama, insanların ve hayvanların hayatta kalabilmelerine ve soylarını sürdürmelerine hizmet eden mekanizmalar oldukları için evrimleşmiştir (Harvey ve ark. 2004). Çağdaş evrim kuramcıları, bu yaklaşımı eş seçimi ve bir ilişki kurup sürdürme gibi süreçleri açıklamada da kullanmaktadır (Buss 2000, Scheib 2001).

Son dönemlerde, evrimsel yaklaşımı benimseyen psikologlar özellikle “eş seçimi” konusundaki cinsel farklılıklar üzerinde durmakta; kadınların, ekonomik açıdan doyurucu gelire sahip, toplumsal açıdan başat bir eş; erkeklerinse daha genç, sağlıklı ve fiziksel olarak çekici bir eş arayışı içinde olduklarını belirtmektedirler (Buss ve Barnes 1986, Kenrick ve ark 1993). Eş seçimindeki cinsel farklılıklardan yola çıkan çalışmalar, 1990'lı yıllarda yerini cinsel ve duygusal aldatma, kıskançlık, kıskançlığa verilen tepkiler gibi yeni çalışmalara bırakmaya başlamıştır (Buss ve ark 1999, Cramer ve ark 2001, DeWeerth ve Kalma 1993, Widerman ve LaMar 1998).

Evrimsel psikologlar, aldatılmaya verilen tepkilerde çok belirgin bir cinsel farklılığın olduğunu ileri sürmekte; kadınların duygusal sadakatsizliğe, erkeklerinse cinsel sadakatsizliğe açıkça daha şiddetli tepki verdiklerini ve sonuç olarak da, kadınların daha çok duygusal, erkeklerinse daha çok cinsel kıskançlık yaşadıklarını belirtmektedirler. Bu açıklamalar, daha çok anababasal yatırım modeline (parental investment model) dayandırılarak yapılmaktadır.

Anababasal yatırım modeli ve kıskançlık

Darwin'in cinsel ayıklanma kavramına dayanan anababasal yatırım modeli (Trivers 1972) duygusal ve cinsel kıskançlığı açıklamada kapsamlı bir alt yapı sunmaktadır. Cinsel ayıklanma süreci, canlı türlerinin eş seçmek ve cinsel başarıya ulaşmak amacıyla savaşmak için farklı yollar seçtiklerine işaret eder. Trivers'a göre (1972) cinsel ayıklanma süreci kadınlarla erkeklerde anababalarından aktarılan farklı dürtülerle işler. İki cins başarısız bir eş seçimi gerçekleştirdiklerinde farklı kayıplar yaşarlar ve bu nedenle de eş seçerken farklı yollar izlerler.

Anababasal Yatırım Modeli'ne göre, kadınlar çocuk büyütme ve koruma yönünde daha fazla biyolojik ve duygusal yatırımda bulunmaktadır. Erkekler biyolojik üretim aşamasında yalnızca üreme için biyolojik yatırımda bulunurken, kadınlar bunun yanında dokuz ay çocuklarını karınlarında taşımaktadırlar. Öte yandan, kadınlar çocuklarına bebeklikten ergenlik dönemine ve hatta yetişkinliğe ve sonrasına kadar babadan çok daha fazla bakım vermekte, duygusal, fiziksel ve zamansal yatırımda bulunmaktadır. Tüm bunlar nedeniyle kadınlar erkeklerle göre eş konusunda (flört etme, geçici ilişkilere girme, evlilik) daha seçicidir. Geçici cinsel beraberlikler konusunda düşük düzeyde seçici olan erkeklerse, uzun süreli ilişkiler söz konusu olduğunda daha seçici hale gelmektedirler (Mathes ve ark. 2002).

Erkeklerin eş seçimlerinin birçok farklı belirleyicisi vardır. En başta, erkekler babalık kuşkusu yaşarlar. Doğurganlık kadına özgü olduğundan, erkekler, kadınların karşılaşmadığı bir sorunla karşı karşıya kalmakta, çocuklarının gerçek babası olup olmadıkları yönünde bir kuşkuya düşmektedirler. Babalıkla ilgili bu kuşku durumu insanlık tarihi boyunca süregelen bir gerçektir (Pietrzak ve ark. 2002). Bu da erkeklerin cinsel aldatılmaya daha duyarlı olacak şekilde evrimleşmelerine yol açmıştır (Buss 2000). Erkekler, cinsel açıdan "tek" tercih olmayı koşul olarak koymaktadırlar. Cinsel sadakatsizlik durumunda erkek, öncelikle bir başkasının çocuğuna babalık etme olasılığıyla karşı karşıya kalmakta, dahası, eşi için harcadığı fiziksel enerji ve diğer maddi/manevi yatırımları riske girmektedir. Belki de kaynaklarını kendi soyundan olmayan bir çocuğa aktarmakta ve hatta belki de soyunun sürmesi engellenmektedir.

Kadınlar içinse, annelikle ilgili herhangi bir belirsizlik ya da kuşku durumu söz konusu değildir. Cinsel açıdan aldatılmak da bu anlamda kadın için bir tehdit oluşturmamaktadır. Ancak, kadın, eşi bir başkasıyla ilgilenmeye başladığında zamanını, enerjisini, kaynaklarını, yatırımlarını, korumacılığını ve bağlılığını boşa harca-

mış olacaktır. Duygusal açıdan aldatılmanın, kadın için ilişkisini yitirme tehlikesi anlamına geldiği, bu nedenle de kadınların böyle bir durumla karşı karşıya gelmekten daha çok rahatsızlık duydukları ve daha çok kıskançlık yaşadıkları görülmektedir (Buunk ve ark. 1996).

Evrin kuramına göre erkekler eş seçiminde, genlerini taşıyabilecek, sağlıklı ve doğurgan eşleri tercih etmektedirler. Bu durum, doğurganlığa işaret eden sağlıklı, cinsel açıdan sadık ve fiziksel çekiciliğe sahip kadınların tercih edilmesi şeklinde kendini göstermektedir (Fink ve ark. 2001). Kadınlarsa, annelikleri süresince ihtiyaçları olan maddi ve duygusal desteğe duydukları gereksinimi doyurabilecek, statü sahibi ve duygusal açıdan sadık erkekleri tercih etmektedirler. Kısaca, eş seçiminde kadınlar finansal kaynaklar, başatlık, hırs ve duygusal sadakat gibi özellikleri ön planda tutmakta; erkeklerse fiziksel çekicilik ve cinsel sadakati dikkate almaktadırlar (Kenrick ve Trost 1997). Bu durumun kültürlerarası geçerliği de birçok çalışmayla kanıtlanmıştır (Buss ve ark. 1996, Buss ve Barnes 1986, Kenrick ve ark. 1990).

Anababasal yatırım modelini temel alan çalışmalar kıskançlıkla ilgili şu üç hipotezle yola çıkarlar;

- a. Erkekler cinsel, kadınlarsa duygusal aldatılma durumunda daha çok kıskançlık sergilerler,
- b. Erkeklerde ve kadınlarda kıskançlığa yol açan rakibin özellikleri birbirinden farklıdır,
- c. Kadınlar ve erkekler kıskançlığa farklı tepkiler verir ve farklı başatma yolları seçerler.

Girişte de belirtildiği gibi bu çalışmada, yukarıda yer verilen 3 hipotezden birincisi ile ilgili araştırma sonuçları üzerinde durulması hedeflenmiştir. İzleyen alt bölümde ilgili araştırma bulguları aktarılmaktadır.

İlgili araştırma bulguları

Evrin kuramının açıklamalarına ilişkin kanıtlar

Kadınların erkeklerden daha çok duygusal, erkeklerinse kadınlardan daha çok cinsel kıskançlık yaşadıkları hipoteziyle yola çıkılarak birçok araştırma gerçekleştirilmiştir. Birkaç araştırma dışında (Harris ve Christenfeld 1996, Nannini ve Meyers 2000) bu hipotezin desteklenmediği görülmektedir (Buunk ve ark. 1996, Buss ve ark. 1992, Demirtaş 2004, Cann ve ark. 2001, Cramer ve ark. 2001, Geary ve ark. 1995, Hupka ve Bank 1996, Wiederman ve Lamar 1998, Pines ve Friedman 1998).

Bu çalışmalara Buss ve arkadaşlarının 1992'de gerçekleştirdikleri etkileyici çalışmanın önderlik ettiği gö-

rılmaktadır. Bu araştırmada, katılımcılara iki aldatılma durumu sunulmuş (duygusal/cinsel) ve hangisinin kendilerinde daha çok kıskançlık yaratacağını belirtmeleri istenmiştir. Bunun yanında, katılımcıların senaryolar yardımıyla eşlerinin bir başkasıyla “çeşitli cinsel deneyimler” ya da “birbirine aşık iki insanın geçirdiği yaşantılar” içinde olduklarını hayal etmeleri sağlanır ve bu durumların onları ne kadar kışkırttığı sorulur. Aynı çalışmada, bu senaryolara verilen fizyolojik tepkiler (kalp atış hızı ve elektrodermal aktivite) ölçülür. Üç yolla elde edilen bulgular da evrim kuramının varsayımını doğrular niteliktedir. Diğer bir deyişle, duygusal sadakatsizliğin kadınlarda, cinsel sadakatsizliğin de erkeklerde daha güçlü bir tepkiye ve kıskançlığa yol açtığı görülmüştür. Aynı bulgulara, Çin, Almanya, Japonya, Kore, Hollanda, İsveç, Amerika ve Türkiye’de yapılan çalışmalarda da ulaşılmıştır (Buss ve ark. 1999, Cramer ve ark. 2001, Demirtaş 2004, Geary ve ark. 1995).

Literatüre giren birçok çalışmada önemle üzerinde durulan bu bulgu, evrimsel yaklaşımın kıskançlıkla ilgili önemli bir önermesi haline gelmiştir. Farklı örneklem gruplarıyla, farklı kültürlerde ve kısmen farklı senaryolar kullanılarak gerçekleştirilmiş birçok çalışmada benzer bulgular ortaya konmuştur. Tablo 1’de evrim kuramının sözü edilen varsayımına kanıt olma niteliği taşıyan araştırmalar ve bulguları yer almaktadır.

Tablo 1’de yer alan çalışmaların yanında, Harris (2003) zorunlu seçmeli soru yöneltme yoluyla gerçekleştirilmiş olan otuz iki araştırmayı kapsayan bir meta-analiz çalışması gerçekleştirmiş, bulgularının istatistiksel açıdan anlamlı düzeyde bir etkiye işaret ettiğini belirtmiştir. Ayrıca Dreznick (2003) 37 araştırmayı içeren bir meta-analiz çalışması gerçekleştirmiş ve benzer şekilde kuramın savunusunu destekleyen sonuçlara ulaşmıştır.

Ayrıca, tabloda yer verilen çalışmaların yanında cinsel ve duygusal aldatmayı konu alan önermelerle yapılandırılmış likert türü ölçekler yoluyla yapılan çalışmalar da vardır. Bu gruba giren çalışmalar da büyük oranda kuramın varsayımını destekler niteliktedir (Fernandez 2006, Geary ve ark. 1995, Geary ve ark. 2002, Shackelford ve ark. 2002, Sagarin ve ark. 2003).

Bir diğer araştırma grubu da, her iki tür aldatmayı da içeren senaryoların sunulmasının ardından deneklerin verdikleri fizyolojik tepkilerin ölçülmesi yoluyla gerçekleştirilen çalışmalardan oluşmaktadır. Bu araştırmalar, erkeklerin ve kadınların cinsel aldatılma ve duygusal aldatılma senaryoları karşısında elektrodermal aktivite, elektromiyografi ve kalp atış hızı farklarını ortaya koymak üzere gerçekleştirilmiştir. Harris’in (2000) çalışması

dışında bu yöntemle yapılan araştırmaların tümü kuramı destekler doğrultuda, kadınlarla erkeklerin cinsel ve duygusal aldatılma karşısında anlamlı düzeyde farklı fizyolojik tepkiler verdiklerini göstermektedir (Buss ve ark. 1992, Grice ve Seely 2000, Pietrzak ve ark. 2002).

Ancak, tüm bu kanıtların yanında, birçok akademisyen, kadınlarla erkekler arasında gözlemlenen bu farklılığın temelde sosyal ve bilişsel öğrenme süreçleriyle ilişkili olduğunu savunarak evrimsel yaklaşımı eleştirmektedirler (DeSteno ve Salovey 1996).

Özellikle Pines (1998), kıskançlığın bir içgüdü olduğu, dolayısıyla “doğal” olarak ele alınması gerektiği, kontrol edilemez bir mekanizma gibi değerlendirilmesi ve bu mekanizmanın kadınlarla erkekler için farklı işlediği yönündeki açıklamaları, evrim kuramına yöneltilen temel eleştiriyse sorgulamaktadır. Bir davranışı içgüdüsel ve kontrol edilemez olarak görmek ve bunu kabullenmek, beraberinde bu davranış üzerine bilimsel çalışmaların yürütülmesinin gereksizliği sonucunu da getirmektedir. Bu önkabulle yola çıkıldığında, denetleme olanağı bulunmayan bir davranışı değiştirmek, ilgili yöntemlerle sağaltım yoluna gitmek bu durumda boşa emek harcamak olacaktır.

Pines’in (1998) evrimsel yaklaşımın içgüdülere yüklediği önemi hedef alan ve aslında bu yaklaşımın diğer tüm davranışlara ilişkin açıklamalarına genellenebilecek olan bu eleştirisinin yanında, izleyen bölümde, duygusal ve cinsel kıskançlıkla ilgili evrimsel açıklamalara getirilen eleştiriler alt başlıklar halinde irdelenmektedir.

Temel eleştiriler

Bir iki istisna dışında, Tablo 1’de de görülebileceği gibi, kolaylıkla, neredeyse tüm çalışmaların evrim kuramının sözü edilen varsayımını kanıtlar nitelikte olduğunu söyleyebiliriz. Ne var ki, farklı kuramsal yaklaşımları savunan bilim adamları sözü edilen bu cinsiyete dayalı farklılığı evrim dışında başka kaynaklara, bu bulguları ortaya koyan araştırmalarda kullanılan sorulara/senaryolara ve yöntemsel bazı eksikliklere dayandırmaktadırlar. Aşağıda sırasıyla bu eleştiriler ele alınmaktadır.

Güç yaklaşımı

Mead (1977) ve White (1981) öncülüğünde gelişmiş olan bir görüşe göre, kadınlarla erkeklerin farklı kıskançlık türlerini sergiliyor olmaları evrime değil iki cins arasındaki güç farklılıklarına dayanmaktadır.

Kıskançlık üzerine önemli açıklamalar getiren Mead (1977), kıskançlığın, benlik saygısına yönelik tehditler

TABLO 1. Evrim Kuramının Varsayımını Destekleyen, “Zorunlu Seçmeli Soru*” Yöntemi Kullanılarak Gerçekleştirilmiş Olan Araştırmalar ve Temel Bulguları.

Araştırma	Ülke	Katılımcılar **	Cinsel kıskançlığı seçme oranları	
			Erkek	Kadın
Brase ve ark. (2004)	İngiltere	114	%52	%26
Buss ve ark. (1992)	Amerika	202	%60	%17
Buss ve ark. (1999)	Amerika	232	%76	%32
Buss ve ark. (1999)	Kore	187	%59	%18
Buss ve ark. (1999)	Japonya	313	%38	%13
Buunk ve ark. (1996)	Amerika	224	%60	%17
Buunk ve ark. (1996)	Almanya	200	%27	%15
Buunk ve ark. (1996)	Hollanda	207	%51	%30
Cann ve ark. (2001)	Amerika	156	%67	%41
Demirtaş (2004)	Türkiye	454	%56	%23
DeStenove ark. (2002)	Amerika	111	%54	%34
DeSteno ve Salovey (1996)	Amerika	114	%58	%38
Geary ve ark. (2001)	Amerika	413	%73	%37
Geary ve ark. (1995)	Amerika	385	%53	%23
Geary ve ark. (1995)	Çin	103	%20	%5
Harris (2003)	Amerika	353	%61	%24
Harris ve Christenfeld (1996)	Amerika	136	%47	%22
Hupka ve Bank (1996)	Amerika	499	%48	%26
Murphy ve ark. (2006)	Amerika	263	%49	%24
Pietrzak ve ark. (2002)	Amerika	49	%59	%22
Sagarin ve ark. (2003)	Amerika	208	%51	%16
Shackelford ve ark. (2002)	Amerika	256	%62	%22
Shackelford ve ark. (2004)	Amerika	234	%76	%33
Voracek ve ark. (2001)	Avustralya	239	%26	%12
Ward ve Voracek (2004)	Avustralya	268	%44	%20
Wiederman ve Kendall (1999)	İsveç	376	%62	%37

* Bu araştırmalarda katılımcılara doğrudan ya da çeşitli senaryolar yoluyla şu anda var olan ilişkilerini, geçmişteki ilişkilerini ya da olası ilişkilerini dikkate alarak şu iki durumdan hangisinin kendilerini daha fazla kıskançlığa ittiğini/iteceğini birini seçerek belirtmeleri istenir:

a. “Eşinizin/sevgilinizin bir başkasıyla güçlü bir duygusal yakınlık kurduğunu”

b. “Eşinizin/sevgilinizin bir başkasıyla tutkulu bir cinsel beraberlik yaşadığını”

**Tabloda yer alan çalışmaların tümünün örneklerini üniversite öğrencileri oluşturmaktadır. Yalnızca Türkiye’de gerçekleştirilen çalışmanın (Demirtaş 2004) örnekleminin %48’ini (n=218) üniversite öğrencisi olmayan yetişkinler oluşturmaktadır. Bulgular üniversite öğrencisi olan ve olmayan grubun tercihlerinde anlamlı bir farklılık olmadığına işaret etmektedir.

nedeniyle doğduğuna inanmaktadır. Mead, bu açıklaması doğrultusunda, cinsiyetle ilgili olarak da, kadınların erkeklerle kıyasla daha az kendilerine güvendiklerini, benlik saygılarının onlardan daha düşük olduğunu ileri sürmektedir. Bu durum ona göre kadını hem daha kıskanç yapmakta, hem de ilişkisini kaybetmeye dönük tehditlere farklı

yaklaşmasına yol açmaktadır. Ancak, kadınların benlik saygılarının düşüklüğünün ve bu durumun körüklediği “kıskançlıkta cinsiyet farklılıkları”nın evrimsel miras ya da gerçekte var olan bireysel yetersizliklerden değil, kadının, toplum içindeki düzenin yarattığı göreceli güçsüzlüklerinden kaynaklandığını düşünmektedir (Mathes 1992).

White (1981), kıskançlıktaki cinsiyet farklılıklarını yine “güç” kavramını temel alarak değerlendirmekte ve ilişkideki güç düzeyinin bireyin ne tür kıskançlığı ne kadar yaşayacağından kıskançlıkla nasıl baş edeceğine kadar belirleyici rolü olduğunu savunmaktadır. Güç Yaklaşımı, erkeğin çoğunlukla daha yüksek düzeyde ekonomik güce sahip olmasının ve kadının da bu güce bağımlı konumda yer almasının kadını duygusal kıskançlığa iten dinamikler olduğunu ileri sürmektedir (Berman ve Frazier 2005).

Alternatif bir yaklaşım; çifte darbe yaklaşımı

Bu yaklaşım, evrimsel yaklaşımın duygusal ve cinsel kıskançlık açısından gözlenen cinsiyet farklılıklarına ilişkin açıklamalarına alternatif olarak geliştirilmiştir. Yaklaşımı savunanlar, bu durumu evrimsel bir eğilime değil, kadınlarla erkekler arasında var olan, “duruma özgü akıl yürütme becerisi” farklılıklarına bağlamaktadırlar (DeSteno ve Salovey 1996, Harris 2003).

Çifte darbe yaklaşımına göre kadınlarla erkekler, aslında her iki tür aldatılmayı da kıskanmaktadırlar, çünkü her ikisi de aslında diğerini kapsamaktadır. Sadece kadınlarla erkeklerin öncülleri farklıdır. Diğer bir deyişle, bir cinsin göre cinsel aldatma aynı zamanda duygusal aldatmayı da kapsar, onun habercisidir, diğerine göreyse duygusal aldatma beraberinde cinselliği de getirir. Dolayısıyla, her iki cins de, hangisini daha çok kıskandıkları sorulduğunda farklı yanıtlar verseler de, sonuçta iki tür kıskançlığı da aynı anda yaşamaktadırlar. Yaklaşım “çifte darbe” adını veren temel açıklama da budur.

Kadınlar eşlerinin/sevgililerinin bir başkasıyla duygusal yakınlık yaşamasını daha çok kıskandıklarını belirtmektedirler ve aynı zamanda, aşık olan bir erkeğin aynı zamanda cinsel beraberlik de yaşayacağı görüşündediler. Bu durumda aslında hem duygusal hem de cinsel kıskançlığı aynı anda yaşamaktadırlar. Erkekler de kadınların cinsel bir beraberlik yaşamadan da bir erkeğe aşık olabileceklerini, ancak, eğer ortada cinsellik varsa kadınlar için mutlaka duygusal yakınlığın da söz konusu olacağını düşünmektedirler. Sosyal öğrenme sürecinde, neredeyse tüm kültürlerde, kadınların aşık olmadan bir erkekle cinsel beraberlik yaşamayacağı, erkeklerinse cinselliği duygularından bağımsız olarak yaşayabilecekleri vurgulanmaktadır. Bir başka ifadeyle, erkeklerle kadınların cinsel yaşamlarının altında farklı mekanizmaların yattığı öğretisiyle büyümek her iki cinsin de cinselliğe bakış açılarını, dolayısıyla da hangi tür aldatmaya ne tür bir anlam yükleyeceklerini belirlemektedir.

Daha önce de belirtildiği gibi, erkekler ve kadınlar farklı toplumsallaşma süreçlerinden geçmektedirler. Duy-

gusal ve cinsel kıskançlık açısından gösterdikleri farklılıklar da tümüyle bu noktada düğümlenmektedir; cinsel ve duygusal aldatılmaya yükledikleri anlamlar birbirinden farklıdır (Pines 1998). Oliver ve Hyde (1993)’nin, iki cins arasındaki en büyük farkın cinsellik anlayışında olduğunu ortaya koyan çalışmasına değinilmişti. Kadınlar, cinselliği şefkat ve duygusal yakınlıkla; erkeklerse başarı, heyecan, denetim ve salt fiziksel rahatlamayla ilişkilendirmektedirler (Basow 1992). Cinselliğe tümüyle farklı anlamlar yükleyen kadın ve erkek (Oliver ve Hyde 1993), dolayısıyla cinsel ve duygusal kıskançlık açısından da farklılaşmaktadır. Harris ve Christenfeld (1996) bu farklılığı, kadınların “erkekler aşık olmadan da cinsel beraberlik yaşayabilirler” şeklindeki düşüncelerine ve erkeklerin “kadınlar yalnızca duygusal bağlılık yaşadıkları bir erkekle cinsellik yaşarlar” yönündeki öğrenmelerine bağlamaktadırlar.

Kadınlarla erkekler arasındaki psikolojik farklılıkları araştıran çalışmaların bir meta-analizi (Oliver ve Hyde 1993), iki cins arasındaki en büyük farkın cinsellik anlayışında olduğunu göstermektedir. Kadınlar, cinselliği şefkat ve duygusal yakınlıkla, erkeklerse başarı, heyecan, denetim ve salt fiziksel rahatlamayla ilişkilendirmektedirler (Basow 1992). Harris ve Christenfeld’e (1996) göre erkekler kadınların cinselliğe şefkat ve duygusal yakınlık yüklediklerinin farkında olduklarından cinsel aldatılma durumunda daha çok kıskançlık duymakta, kadınlar da erkeklerin cinselliği çoğunlukla heyecan ve fiziksel rahatlamayla ilişkilendirdiklerini düşündükleri için cinsel aldatılmadan çok duygusal aldatılma durumunda kıskançlık duymaktadırlar. Dolayısıyla, bu görüşe göre, sözü edilen farklılık evrimle değil öğrenmeyle açıklanabilir.

Yöntemle ilgili temel eleştiriler

Tüm bunların yanında, evrimsel yaklaşımı savunanların bulgularını yöntem açısından eleştirenler de vardır. Özellikle Buller (2005) son yıllarda, evrim kuramcılarının hipotezlerini, onların kullandıkları araştırma yöntemlerini, özellikle de ölçme araçlarının istatistiksel niteliklerini eleştirerek; farklı görgül yöntemlerle gerçekleştirdiği çalışmalar sonucunda duygusal ve cinsel kıskançlık açısından herhangi bir cinsiyet farklılığı ortaya koymadığını belirtmektedir. Buller (2005) ve evrim kuramcılarının, birbirlerine hitaben yazdıkları eleştiri ve savunma makaleleri son yıllarda bu konu üzerine çalışanlara yeni bakış açıları kazandırmaktadır (Buss ve Haselton 2005).

Harris (2003), Sabini ve Green (2004), Sagarin (2005) ve Berman ve Frazier (2005), evrimsel yaklaşımda savunulan açıklamaların, daha önce de sözü edilen “zorunlu seçmeli” bir aldatma paradigmasının kullanılı-

diği çalışmalardan geldiğini vurgulamaktadırlar. Harris (2003), bu bulguların neredeyse tümünün üniversite öğrencilerinin katılımcı olarak yer aldığı araştırmalardan geldiğini de belirterek yaklaşıma ikinci bir görgül eleştiri getirir. Zira, daha önce yakın ilişki yaşamamış ya da halihazırda bir ilişki içinde olmayan üniversite öğrencilerinin verdiği yanıtların genellenmesinin yanıltıcı olduğu ileri sürülmektedir. Sabini ve Green (2004) ile Berman ve Frazier (2005)'in çalışmaları, bu durumdaki kişilerin karşılaşmaları olası olan durumları dikkate alarak ya da gözlemlerine dayanarak yanıtlar verdiklerini göstermiştir. Ayrıca, katılımcılara "eşlerinin kendilerini aldatıldığını hayal etmelerinin" söylendiği ya da çeşitli ayrıntılı senaryoların sunulduğu durumlarda sözü edilen cinsiyet farklılıklarının belirtilmediği ortaya konmuştur. Harris (2003), daha önce aldatılmış olan bireylerin tepkilerini ele alan çalışmaların bulgularını toplu olarak değerlendirdiğinde cinsel ve duygusal kıskançlık açısından sözü edilen cinsiyet farklılığının gözlenmediğini görmüştür.

Harris (2002) sözü edilen eleştirilerden de yola çıkarak, daha önce aldatılmış, heteroseksüel ve homoseksüel yetişkinlerle (üniversite öğrencisi olmayan) cinsel ve duygusal kıskançlığı ölçmek için 5 dereceli ikert tipi ölçek kullanarak (zorunlu seçmeli soru değil) bir araştırma gerçekleştirmiştir. Harris, ayrıca bu çalışmanın ardından (2003) daha önce aldatılmış ya da aldatılmamış (ya da bu yönde bir bilgisi olmayan) üniversite öğrencileriyle de bir çalışma yapmıştır. İlk çalışmada her iki grupta da bir cinsiyet farklılığı gözlenmeksizin duygusal kıskançlığın daha çok belirtildiği, ikincide ise, daha önce aldatılmış olan kız ve erkek öğrencilerin hem duygusal hem cinsel kıskançlığı eşit düzeyde yaşadıklarını belirttikleri görülmüştür.

Kültürel genellenebilirliğe ilişkin eleştiriler

Diğer yandan, birçok kapsamlı çalışmada bu bulgunun kültürlerarası geçerliliği olduğu sonucuna varılmışsa da; bu durumun kültürden kültüre değiştiğini ve tüm kültürlerle genellenemeyeceği savunanlar da vardır. Özellikle evlilik dışı ilişkiye daha ılımlı yaklaşan kültürlerde farklı bulgulara ulaşıldığı, her iki cinste de duygusal aldatılmanın daha fazla kıskançlığa yol açtığı görülmüştür (Buunk ve ark. 1996, DeSteno ve Salovey 1996).

Sosyal-Bilişsel Yaklaşım, evrimsel yaklaşımın kıskançlık ve cinsiyetle ilgili açıklamalarına yönelik eleştirilerden yola çıkarak, sosyal öğrenme ve sosyal biliş odaklı açıklamalar getirmektedir (DeSteno ve Salovey 1996, Harris ve Christenfeld 1996b). Konu üzerine çok sayıda araştırma yürütmüş olan DeSteno ve Salovey (1996), evrimsel

yaklaşımın kıskançlıkta cinsiyet farklılıkları üzerine getirdiği açıklamalara katılmakla birlikte, "kültür" değişkenlerinin insan üzerindeki etkisinin yadsınamayacak kadar güçlü olduğunu ileri sürmektedirler.

Benzer şekilde Hupka ve Bank (1996), sosyo kültürel bakış açısını temel alarak, sözü edilen cinsiyet farklılıklarının evrim yoluyla ya da doğuştan belirlenmiş olamayacağını, toplumların geleneksel olarak kadın ve erkekleri dayattıkları normların bu durumun belirleyicisi olduğunu savunmaktadırlar. Aynı araştırmacılar, bu görüşten yola çıkarak gerçekleştirdikleri kapsamlı çalışmalarında, hem erkeklerin hem de kadınların daha çok "duygusal kıskançlık" yaşadıklarını ortaya koymuşlardır.

Mead (1977), eş değiştirme geleneği ve çok eşlilik üzerine yaptığı incelemelerde eşin bir başkasıyla cinsel beraberlik yaşamasının kıskançlığa yol açmadığını görmüştür. Örneğin, Eskimolarda, erkekler eşlerini konuklarına "sunmak" tadırlar ve bunun sonucunda kıskançlık yaşanmamakta, aksine gelenek yerine gelmezse erkeklerin kendilerine güvenleri sarsılmaktadır.

Çok eşli toplumlarda ise, kadınlar kocalarından yeni eş/eşler seçmelerini istemekte, bu durum bir tür statü göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Eşinin çok eşliliği kadını kıskandırmamakta, hatta bir anlamda onurlandırmakta, yüceltmektedir (Demirtaş ve Dönmez 2006).

SONUÇ

Kadınların duygusal, erkeklerinse cinsel aldatılma durumunda daha çok kıskançlık duydukları, şimdiye dek açıklandığı gibi, birçok araştırmayla kanıtlanmıştır. Ancak, sözü edilen bulguların yanında, özellikle son on yılda konuyla ilgili çelişkili bulguların ortaya konması (DeSteno ve ark. 2002, Sabini ve Gren 2004) kafaları karıştırmaya ve bir anlamda evrimsel yaklaşımın tahtını sarsmaya başlamıştır.

Tüm bunların yanında, duygusal ve cinsel kıskançlığa ve bu bağlamda cinsiyet farklılıklarını değerlendirirken benimsenen yaklaşım, kıskançlığın sağaltımı açısından da bir rehber görevi görmektedir. Bu yönde kadınla erkek arasında keskin hatlarla belirlenmiş farklılıklar olduğunu savunan evrimsel yaklaşımın aksine; psikodinamik yaklaşım, sosyal bilişsel öğrenme yaklaşımı, sosyal rol yaklaşımı, sosyal mübadele yaklaşımı ve davranışçı yaklaşım, terapide cinsiyet farklılıklarına benzer şekilde odaklanmamaktadır (Pines 1998).

Çok sayıda eleştiriye hedef olmuşsa da, evrimsel yaklaşımın duygusal ve cinsel kıskançlıkla ilgili açıklamaları yaygın olarak kabul edilmiş ve farklı birçok boyutta ilgili

araştırmalara katkı getirmiştir. Bu konuda akademik çevrelerde, özellikle de 1990 yılından bu yana kayda değer bir başatlığı olan bu görüşün, akla yatkın açıklamalar getirdiği kuşku götürmemektedir. Ancak, özellikle kıskançlığın gelişimsel boyutunu ele alan sosyal öğrenme kuramı'nın açıklamalarını; konunun patolojik boyutu açısından Sullivan, Mead ve Freud'un konuya yaklaşım-

larını; bilişsel boyutta Lazarus'un bilişsel-olgusal modelini de yok saymak mümkün değildir.

Bu açıdan, bu tür bireysel farklılıkları sorgularken, belirli bir kuramsal yaklaşımı benimsemek yerine, daha eklektik bir yaklaşım benimsemek daha akla yatkın görünmektedir.

KAYNAKLAR

- Andersen PA, Eloy SV (1995) Romantic jealousy and relational satisfaction: A look at the impact of jealousy experience and expression. *Comm Rep*, 8: 77-86.
- Basow SA (1992) *Gender: Stereotypes and roles*. Pacific Grove, CA: Brooks/Cole.
- Berman MI, Frazier PA (2005) The effects of relationship power and betrayal experience on reactions to infidelity. *Pers Soc Psychol Bull*, 31: 1617-1627.
- Brase GL, Caprar DV, Voracek M (2004) Sex differences in responses to relationship threats in England and Romania. *J Soc Pers Relat*, 21(6): 763-778.
- Buller D J (2005) Evolutionary psychology: the emperor's new paradigm. *Trends Cogn. Sci*, 9: 277-283.
- Buss DM (1994) *The evolution of desire: Strategies of human mating*. New York: Basic Books, s. 19-49.
- Buss DM (1995) Evolutionary psychology: A new paradigm for psychological science. *Psychol Inq*, 6: 1-30.
- Buss DM (2000) *The dangerous passion: Why jealousy is as necessary as love and sex*. New York: Free Press, 10-26.
- Buss DM, Barnes M (1986) Preferences in human mate selection. *J Pers Soc Psychol*, 50: 559-570.
- Buss DM, Haselton M (2005) The Evolution of jealousy: A reply to Buller. *Trends Cogn Sci*, 9(11): 506-508.
- Buss DM, Larsen RJ, Westen D ve ark. (1992) Sex differences in jealousy: Evolution, physiology, and psychology. *Psychol Sci*, 3: 251-255.
- Buss DM, Shackelford TD, Kirkpatrick LA ve ark. (1999) Jealousy and the nature of beliefs about fidelity: tests of competing hypotheses about sex differences in The United States; Korea and Japan. *Pers Rel*, 6: 125-150.
- Buunk BP, Angleitner A, Oubaid V ve ark. (1996) Sex differences in jealousy in evolutionary and cultural perspective: Tests from the Netherlands, Germany, and the United States. *Psychol Sci*, 7(6): 359-379.
- Cann A, Mangum J, Wells M (2001) Distress in response to relationship infidelity: The roles of gender and attitudes about relationships. *J Sex Res*, 38(3): 185-190.
- Cramer RE, Abraham WT, Johnson LM ve ark. (2001) Gender differences in subjective distress to emotional and sexual infidelity: Evolutionary or logical inference explanation? *Curr Psychol*, 20 (4): 211-220.
- Demirtaş HA, Dönmez A (2006) Yakın İlişkilerde Kıskançlık: Bireysel, İlişkisel ve Durumsal Değişkenler. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 17(3):181-191.
- Demirtaş HA (2004) *Yakın İlişkilerde Kıskançlık (Bireysel, İlişkisel ve Durumsal Değişkenler)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- DeSteno DA, Bartlett MY, Salovey P ve ark. (2002) Sex differences in jealousy: Evolutionary mechanism or artifact of measurement? *J Pers Soc Psychol*, 83: 1103-1116.
- DeSteno DA, Salovey P (1996) Evolutionary origins of sex differences in jealousy?: Questioning the "fitness" of the model. *Psychol Sci*, 7: 367-372.
- DeWeerth C, Kalma AP (1993) Female aggression as a response to sexual jealousy: A sex role reversal? *Aggressive Behavior*, 19: 265-279.
- Dreznick M (2003) Heterosocial competence of rapists and child molesters: a meta-analysis. *Sex Res*, 40(2) :170-178.
- Fernandez AM, Vera-Villarreal P, Sierra JC ve ark. (2006) Distress in response to emotional and sexual infidelity: evidence of evolved gender differences in Spanish students. *J Psychol*, 141(1): 17-24.
- Fink B, Grammer K, Thornhill R (2001) Human (*Homo sapiens*) facial attractiveness in relation to skin texture and color. *J Comp Psychol*, 115: 92-99.
- Geary DC, DeSoto MC, Hoard MK ve ark. (2001) Estrogens and relationship jealousy. *Human Nature*, 12: 299-320.
- Geary DC, Rumsey M, Bow-Thomas CC ve ark. (1995) Sexual jealousy as a facultative trait: Evidence from the pattern of sex differences in adults from China and the United States. *Ethology and Sociobiology*, 16: 355-383.
- Goldenberg J, Landau M, Pyszczynski T ve ark. (2003) Gender-typical responses to sexual and emotional infidelity as a function of mortality salience induced self-esteem striving. *Pers Soc Psychol Bull*, 29: 585-595.
- Guerrero LK, Eloy SV (1992) Relationship satisfaction and jealousy across marital types. *Commun Rep*, 5: 23-41.
- Hansen GL (1982) Reactions to hypothetical jealousy producing events. *Fam Relat*, 31:513-518.
- Harris CR (2002) Sexual and romantic jealousy in heterosexual and homosexual adults. *Psychol Sci*, 13: 7-12
- Harris CR (2003) A review of sex differences in sexual jealousy, including self-report data, psychophysiological responses, interpersonal violence, and morbid jealousy. *Pers Soc Psychol Rev*, 7: 102-28.
- Harris CR, Christenfeld N (1996a) Gender, jealousy, and reason. *Psychol Sci*, 7: 364-366.
- Harris CR, Christenfeld N (1996b) Jealousy and rational responses to infidelity across gender and culture. *Psychol Sci*, 7:378-379.
- Harvey JH, Sprecher S, Wenzel A (ed.) (2004) *The Handbook of Sexuality in Close Relationships*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Hupka RB (1981) Cultural determinant of jealousy. *Alternative Lifestyles*, 4: 310-356.
- Hupka RB, Bank AL (1996) Sex differences in jealousy: Evaluation or social construction. *Cross Cult Res*, 30(1): 24-60.
- Oliver MB, Hyde JS (1993) Gender differences in sexuality: A meta-analysis. *Psychol Bull*, 114: 29-51.
- Karakurt G (2001) *The impact of adult attachment styles on romantic jealousy*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Kenrick DT, Sadalla EK, Groth G ve ark. (1990) Evolution, traits, and the stages of human courtship: Qualifying the parental investment model. *J Pers*, 58: 97-116.

- Kenrick DT, Trost MR (1997) Evolutionary approaches to relationships. *Handbook of personal relationships: Theory, research and interventions*, S. Duck (Ed), Chichester: John Wiley & Sons, s. 160-175.
- Mathes EW (1992) *Jealousy: The psychological data*. Lanham: University Press of America.
- Mathes EW, King CA, Miller JK ve ark. (2002) An evolutionary perspective on the interaction of age and sex differences in short-term sexual strategies. *Psychol Rep*, 90: 949-956.
- Mathes EW, Severa N (1981) Jealousy, romantic love, and liking: Theoretical considerations and preliminary scale development. *Psychol Rep*, 49: 23-31.
- Mead M (1977) *Jealousy: Primitive and civilized*, G Clanton, L G Smith (Ed), Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, s. 115-126.
- Samantha MM, Robin RV, Todd KS ve ark. (2006) Relationship experience as a predictor of romantic jealousy. *Pers Individ Dif*, 40:761-769.
- Nannini DK, Meyers LS (2000) Jealousy in sexual and emotional infidelity: An alternative to the evolutionary explanation. *J of Sex Res*, 37 (2): 117-122.
- Öner B (2001) Factors predicting future time orientation for romantic relationships with the opposite sex. *J Psychol*, 135(4): 430-439.
- Peretti PO, Pudowski BC (1997) Influence of jealousy on male and female college daters. *Soc Behav Pers*, 25: 155-160.
- Pietrzak RH, Laird JD, Stevens DA ve ark. (2002) Sex differences in human jealousy: A coordinated study of forced-choice, continuous rating-scale, and physiological responses on the same subjects. *Evol Hum Behav*, 23(2): 83-94.
- Pines A, Aronson E (1983) Antecedents, correlates and consequences of sexual jealousy. *J Pers*, 51: 108-136.
- Pines AM (1998) *Romantic Jealousy: Causes, symptoms, cures*. New York: Routledge, s.2.
- Pines AM, Friedman A (1998) Gender differences in romantic jealousy. *J Soc Psychol*, 138:54-71.
- Sabini J, Green MC (2004) Emotional responses to sexual and emotional infidelity: Constants and differences across genders, samples, and methods. *Pers Soc Psychol Bull*, 30: 1375-1388.
- Sagarin BJ (2005) Reconsidering evolved sex differences in jealousy: Comment on Harris. *Pers Soc Psychol Rev*, 9: 62-75.
- Sagarin BJ, Becker DV, Guadagno RE ve ark. (2003) Sex differences (and similarities) in jealousy: The moderating influence of infidelity experience and sexual orientation of the infidelity. *Evol Hum Behav*, 24:17-23.
- Sagarin BJ, Guadagno RE (2004) Sex differences in the contexts of extreme jealousy. *Pers Relat*, 1: 319-328.
- Scheib JE (2001) Context-specific mate choice criteria: Women's trade-offs in the contexts of long-term and extra-pair mateships. *Pers Relat*, 8: 371-390.
- Shackelford TK, Buss DM (1997) Cues to infidelity. *Pers Soc Psychol Bull*, 23: 1034-1045.
- Shackelford TK, Buss DM, Bennett K (2002) Forgiveness or breakup: Sex differences in responses to a partner's infidelity. *Cognition and emotion*, 16 (2): 299-307.
- Shackelford TK, Voracek M, Schmitt DP ve ark. (2004) Romantic jealousy in early adulthood and in later life. *Human Nature*, 15: 283-300.
- Trivers RL (1972) Parental investment and sexual selection. *Sexual selection and the descent of man: 1871-1971*, B. Campbell (Ed), Chicago: Adline, s 136-179.
- Ward J, Voracek M (2004) Evolutionary and social cognitive explanations of sex differences in romantic jealousy. *Aust J of Psych*, (56)3: 165-171.
- White GL (1981) A model of romantic jealousy. *Motiv and Emot*, 5: 295-310.
- Wiederman MW, LaMar L (1998) "Not with him you don't!": Gender and emotional reactions to sexual infidelity during courtship. *J of Sex Res*, 35(3): 288-298.
- Wiederman MW, Allgeier ER (1993) Gender differences in sexual jealousy: Adaptionist or social learning explanation? *Ethology and Sociobiology*, 14:115-140.